

ETNIČKO ČIŠĆENJE KAO STRATEGIJA DRŽAVA NA PROSTORU BIVŠE SFRJ

APSTRAKT: Rad je pisan na osnovu literature, objavljenih izvora, rezultata oralne istorije i dokumenata koji su dostupni javnosti.

Nema sumnje da je osamostaljivanje država na prostorima bivše SFRJ pratilo smišljeno, plansko i organizovano etničko čišćenje teritorija projektovanih ili ostvarenih državnih zajednica. Sigurno je da su sve buduće države kao strateški cilj želele čiste ili što „čistije” etničke prostore za svoje buduće nacionalne države.

U ratovima koji su vođeni od 1991–1995. godine ovi ciljevi su najvećim delom ostvareni u svim novostvorenim državama, bivšim republikama SFRJ, bez obzira na to da li su ratne operacije trajale kraće ili duže vreme ili ih na određenim teritorijama uopšte nije bilo.

Ne računajući sam faktor rata kao pokretača bežanja naroda sa prostora zahvaćenim borbama, vlasti su po pravilu omogućavale i dozvoljavale ambijent iz kojeg su pojedini narodi napuštali zavičaj i uglavnom odlazili u izbeglištvo. Bilo da se radi o odlasku u strane države ili se radilo samo o preseljenju unutar države u formiranju. Sve ovo naočigled domaće javnosti, Međunarodne zajednice i njenih institucija. I ne samo to, već vrlo često u sprezi s tom javnošću i međunarodnim institucijama.

Nije teško dokazati da se rat na jugoslovenskim prostorima u osnovnim karakteristikama razlikovao od konvencionalnog ratovanja. Borbe su imale u najvećem broju slučajeva lokalni karakter u kome su učestvovali „lokalni borci”, organizovani u regularne ili paravojne formacije, koje su upotrebom vojnih sredstava najčešće terorizirale civilno stanovništvo prisiljavajući ga da napušta teri-

toriju. Iako je rat trajao tri i po godine i u njemu učestvovalo nekoliko stotina hiljada ljudi „sukob je češće bio iscrpljivanje, teror, gansterizam i pregovaranje, nego što je to bio rat visokog intenziteta”.¹

Ratnu operaciju, ma bila ona i najmanja, zauzimanje sela, zaseoka, dela teritorije obavezno je pratilo etničko čišćenje. Uvek sa namerom da se u budućim pregovorima u miru ima bolja pozicija, čvršći argument. Sama činjenica da su međunarodni posrednici i Međunarodna zajednica od početka bili svesni ove činjenice i da su svi mirovni pregovori vođeni u ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini težili poništenju rezultata etničkog čišćenja govori koliko je bio proces kontinuiran i na kraju delotvoran.

Možda treba samo podsetiti da većina ideologa i aktera rata nije priznavala, a u nekim slučajevima to je i danas činjenica, etničko čišćenje u „svojim redovima”. Posebno ne kao strategiju država u nastajanju. Izuzetak se može naći u ponekim istupanjima lidera zaraćenih strana, Karadžića na primer, koji je prilikom prvih planova o miru u Bosni i Hercegovini obećavao, da će ukoliko se rat završi rezultati etničkog čišćenja biti anulirani. I Franjo Tuđan u „Bespućima” piše, da nasilne promene „donose uvijek dvostrane posljedice”. S jedne strane produbljuju „povjesne razdore”, a s druge „dovode do etničke homogenizacije pojedinih naroda, do većeg sklada nacionalnog sastava pučanstva i državnih granica pojedinih zemalja...” Otuda to može imati „pozitivne učinke” i smanjenje razloga za nova nasilja, sukobe i međunarodne potrebe.²

Među nekoliko esencijalnih pitanja kojima se F. Tuđman bavio od 1990–1999. godine, u državničkom životu, Darko Hudelist, njegov biograf, navodi i delatnost na rušenju AVNOJ-evske Jugoslavije odnosno Socijalističke Republike Hrvatske. Najviše se bavio pitanjem odnosa Srba i Hrvata u toj republici, jer su ovi prvi kako je poznato bili konstitutivni narod. „A on je smatrao da tako više ne smije biti i da Hrvatska mora biti nacionalna država isključivo hrvatskog naroda, tj. država u kojoj će konstitutivan narod biti samo Hrvati”. Preduslov zato bilo je smanjenje broja Srba, kojih je po popisu iz 1991. godine bilo 12,5%, na manje od 5%. Srbi bi tako postali jedna od nacionalnih manjina i ne bi više mogli ni „razmišljati da bi ikada više mogli računati na status konstitutivnog naroda (ili nečeg tome slično)”.

Platforma za etničko čišćenje time je bila osmišljena. Radilo se samo o tome kako da se dođe do zadanog cilja. Pored rata, Tuđman je cilj nastojao ostvariti i tzv. „humanim preseljenjem”. Hudelist tvrdi da je „udarna točka” dogovora Dobrica Ćosić–Franjo Tuđman u septembru 1992. godine u Ženevi (uz

¹ S. Čekić i dr, *Genocid u Srebrenici, sigurnosnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995*, Sarajevo 2000, str. 29.

² S. Livada, *Etničko čišćenje - zločin stoljeća*, Zagreb 1997, str. 181.

prisustvo Sajrusa Vensa i Dejvida Ovena) bila upravo ova problematika. U zajedničkoj izjavi posle razgovora pod tačkom 8. stoji da je postignut dogovor „o odlučnoj akciji radi povratka raseljenih osoba njihovim kućama i omogućavanja dobrovoljnog i humanog ponovnog naseljavanja osoba koje to žele između dviju država”.³

Iako ga S. Milošević nije prihvatio, sporazum je potvrđivao deo faktičkog stanja kad je „humano preseljenje” u pitanju. U jesen 1991. godine i proleće 1992. godine Srbi iz zapadne Slavonije su proterani najpre u BiH i Srbiju a zatim naseljeni u Baranju i zapadni Srem, dok je tridesetak hiljada Hrvata iz Severne Bosne prebačeno u Hrvatsku. Baranja je u borbama, poznatim kao operacija „Vukovar” prethodno očišćenja od Hrvata. (Deo Mađara i Slovaka ostali su u svojim kućama.) Poznata je činjenica, da su Hrvati Ilok kolektivno napustili.

Sudbina zapadnih Slavonaca je posebna historiografska tema. Osamdesetak sela u zapadnoj Slavoniji je akcijama oružanih snaga Hrvatske posve očišćen od Srba, nakon što je propao pokušaj da se stvaranjem neke vrste vojnih odreda zaštititi srpsko stanovništvo. Bilo je to prvo veliko organizovano pomeranje stanovništva s jednog područja na drugo u ratu 1991–1995. godine. Na ovom prostoru izdata je takođe prva od „Naredbi kriznog štaba” po ugledu na NDH o napuštanju domova srpskog stanovništva.

Završetkom rata tzv. „mirnom reintegracijom” u Hrvatskoj ovo stanovništvo doživeće po drugi put proterivanje iz Baranje i zapadnog Srema, po drugi put biće za manje od pet godina etničko čišćenje jednog naroda na delu. Većina Srba iz zapadne Slavonije i Srema, naseliće Vojvodinu i Beograd i tu 1999. godine dočekati novi rat.

Ima mišljenja da je Tuđman, a verovatno i Ćosić, smatrao da se „humanim preseljenjem, kojima bi se na području bivše Jugoslavije stvorili etnički, kompaktni i čisti teritoriji”, mogao izbeći rat. Uzori za to su im bili Grčka, Turska, Skandinavija gde je nešto slično ostvareno bez ratova.⁴ Preseljavati narode na Balkanu, pokazalo se nešto posve drugačijim. Takvi pokušaji ovde se po pravilu završavaju ratovima i to najbrutalnijim.

Iako, dakle, ne priznaju etničko čišćenje kod svoje nacije, svi njegovi akteri na jugoslovenskim prostorima insistiraju na ovoj pojavi kod „drugog” po

³ D. Hudelist, *Tuđman: Biografija*, Zagreb 2004, str. 682.

⁴ *Isto*. Državni sporazumi o razmeni stanovništva najpre su urađeni 1913. godine između Bugarske i Turske, „da bi se Lozanskom konvencijom 1923. godine pretvorili u međunarodno-pravnu praksu. Jednom napravljen presedan uvek daje mogućnost pojedinim državama da urade isto kad za to dobiju priliku”. M. Ekmečić, *Susret civilizacija i srpski odnos prema Evropi*, Novi Sad 1996, str. 105.

pravilu povezujući ga sa genocidom. Ne samo pojedinci, nego i cele institucije u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, vođene dugogodišnjim stereotipom, nastoje da dokažu kako su „drugi prema njihovom narodu genocidni, kako imaju namere uništenja celog naroda, njegove kulturne baštine, tradicije i prošlosti”.

Sa tih pozicija uglavnom se i daju kvalifikacije građanskog rata u vreme 1991–1995. godina. Za taj rat, već zavisno od koje strane, se kaže da je to: „genocidni rat, rat za etničko čišćenje, istrebljivački rat, genocidna agresija, rat za čišćenje srpskih teritorija od nesrpskog stanovništva itd”.⁵

U Hrvatskoj se rat kvalifikuje kao velikosrpski „agresivni rat, totalni, dehumanizovani i istrebljivački, koji se vodi mimo svih pravila i konvencija današnjih ratova čak i onog najvećeg Drugog svetskog rata”. Cilj mu je zauzimanje druge zemlje, njene teritorije, uništenje sveg nesrpskog, ne pravoslavnog, tuđeg. Uništenje sveg što govori o postojanju naroda na tom prostoru. „To je genocidni, etnocidni, konfesiocidni, kulturnocidni, pa i ekocidni sve razarajući rat, koji gotovo da i nema primjera u povjesti ratova”.⁶

Deo diplomata i novinara prema tvrdnji Roberta J. Donija, shvata da „sve južne Slovene pokreće praiskonska međusobna mržnja. Svi su onu skloni nasilju a neprijateljstvo prema susjedu je duboko ukorijenjeno u njihovu psihu i svjetonazor”. Otuda po ovom tumačenju „mita o iskrenoj plemenskoj mržnji” ratovi u XX veku su „neizbježno ponavljanje etnički motivisanog nasilja koje izvire iz primitivne i mržnjom ispunjene duše južnih slovena”. Ova besmislica kaže Donija, dobro dolazi kod recimo objašnjavanja bosanske istorije, iako je odavno ustanovljeno da je „neprikladno govoriti o plemenima posle XIV vijeka”.⁷

Shodno ovakvim shvatanjima u pojedinim novonastalim državama je i različit pristup prema samoj definiciji „etničkog čišćenja”. U Bosni, najnovija istraživanja istoričara Federacije BiH etničko čišćenje smatraju „izmišljotinom” srpskih agresora koji zapravo ovim pojmom sakrivaju genocid. U mnogobrojnim publikacijama koje izlaze na ovu temu pojam etničkog čišćenja zapravo oni izjednačavaju sa pojmom genocida. Komisija eksperata je definisala ovaj pojam kao sredstvo za stvaranje etnički homogene oblasti putem sile ili zastrašivanjem tako da se izvrši preseljenje lica jedne etničke grupe od strane druge etničke grupe. U pravnoj regulativi ovaj termin ne predstavlja međunarodni zločin – međunarodni zločin je regulisan pojmom genocida. Ili još preciznije on je regulisan Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1946. godine, gde se kaže, da se „kao genocid smatra bilo koje od navedenih dela učinjenih u namjeri potpunog ili djelomičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili

⁵ S. Livada, *n.d.*, str. 263.

⁶ *Društvena istraživanja*, 4-5, Zagreb 1993. godine, str. 247-248.

⁷ Robert J. Donija, „Vještački nalaz”, *Časopis za suvremenu povijest* 1, Zagreb 2004, str. 76.

vjerske grupe kao takve: a) ubistvo članova grupe; b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe; c) namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koja vode njenom potpunom ili djelomičnom uništenju; d) mjere uperene na sprečavanju rađanja u okviru grupe; e) prinudno premeštanje djece iz jedne grupe u drugu”.⁸

Iako su dve navedene definicije etničkog čišćenja i genocida u osnovi posve jasne od samog izbijanja rata u Bosni i Hercegovini vršen je određeni pritisak na Administraciju u SAD da se rat kvalifikuje kao genocid. Etničko čišćenje, kao izmišljotinu srbijanskih vlasti, pisalo se u tim navodima, prihvatile su i vlade i institucije zapada, „prihvatile kao da su ga i same izrodile”. Za taj „uljepšani naziv” Administracija u Americi je pisala, da srpski napadi „graniče sa genocidom”, da su pojedine akcije Srba „pokušaj genocida” i da takvo ponašanje čini „akte genocida”. Razlog za ovakve kvalifikacije, bošnjački autori vide u činjenici, da bi jasna kvalifikacija rata kao genocidnog tražila i njegovo zaustavljanje, odnosno direktnu intervenciju zapadnih zemalja. Idući dalje u ovim kvalifikacijama zapadne zemlje proglašavaju se „saučesnicima” u nedelima Srba.⁹

Autori Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava iz Sarajeva, kažu da „osnovni cilj sukoba predstavljao je upotrebu vojnih sredstava za teroriziranje civilne populacije, sa namjerom da se prisile na bijeg u procesu koji će biti poznat kao „etničko čišćenje”.¹⁰ Citiraju Izveštaj generalnog sekretara Vijeću Ujedinjenih nacija gde se kaže: „Svi međunarodni posmatrači se slažu da ono što se događa predstavlja združeno nastojanje Srba u BiH, uz saglasnost ili bar neku podršku od strane JNA, da se stvore „etnički čista područja” za situaciju pregovaranja o „kantonizaciji” Republike...”¹¹ U pomenu toj knjizi nalazi se i podatak da su Bošnjaci od 6. maja 1992. godine, nakon ubistva Gorana Zekića, „vođe srpske zajednice u Srebrenici” potjerali Srbe iz grada. „Dok su se širili iz Srebrenice, Bošnjaci su koristili tehnike etničkog čišćenja slične onima koje su Srbi koristili u drugim područjima, paleći kuće i terorizirajući civilno stanovništvo. Uz sve to, ubijeno je preko 1 300 Srba, a još veći broj je raseljen iz svojih kuća”.¹²

Po mišljenju Sajrusa Vensa, uspostavljanje sigurnih zona ohrabrilo je etničko čišćenje.

⁸ R. Arnautović, *Djeca u vihoru rata*, Sarajevo 2000, str. 361.

⁹ Vidi opširnije o tome R. Arnautović, *n.d.*, str. 80, 81 i dalje.

¹⁰ Grupa autora, *Genocid u BiH*, Zbornik radova, Sarajevo 1997, str. 739-744.

¹¹ *Isto*, str. 32.

¹² *Isto*, str. 39.

U funkciji etničkog čišćenja na prostorima Istočne Bosne bio je i masovan zločin nad Bošnjacima, koje su Srbi izvršili jula 1995. godine, kada je, kako govore najnoviji podaci ubijeno oko 7 000 Bošnjaka.¹³

“Genocidne radnje” drugih naroda (Hrvata i Muslimana) ovi autori ne pominju.

U aktima Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na tlu bivše SFRJ pojedine optužnice pripisuju Srbima genocid, na primer generalu Krstiću, ali su nagodbama na sudu pojedinim „okrivljenim” takve kvalifikacije oproštene. Očito je da je ovaj pojam vrlo diskutabilan kad treba dokazati „plansko, osmišljeno uništenje jednog naroda na verskoj osnovi”.

U prilog ovoj tezi ide i Izveštaj Centralne obavještajne agencije, CIA, od jula 1995. godine pisanog na osnovu medijskih izveštaja, izveštaja međunarodnih humanitarnih agencija, iskaza izbeglica i drugih izvora informacija u kojima se tvrdi da su Srbi „odgovorni za većinu etničkog čišćenja u Bosni”. Hrvati i Bošnjaci su takođe činili zverstva i prisiljavali „druge etničke grupe na bijeg” ali su „akcije bosanskih Srba bez premca po razmjerama i intenzitetu”. Za Hrvate i Bošnjake se još kaže, da ne postoji obrazac po kome su sistematski i planski sprovodili etničko čišćenje. Koristeći termin „etničko čišćenje” u izveštaju nema reči o „genocidu”. Priređivači knjige „Genocid u BiH 1991–1995”, fusnotom su objasnili da se kod pojma „etničko čišćenje” u stvari „radi o genocidu” (primjedba redakcije).¹⁴

Etničkom čišćenju uz sve terminološke rasprave prethodila je i demonizacija drugih strana. Na taj način što su Hrvati za Srbe govorili da su „četnici”, ovi opet za Hrvate da su „ustaše”, i jedni i drugi za Muslimane da su „islamski fundamentalisti” i tako u krug. To uglavnom, kaže jedan od savremenika koji piše u jugoslovenskim prostorima, Kremptom, nije bilo tačno. Većinu nedela počinili su „siromašni, nedovoljno obrazovani mladići, dovedeni na teritoriju koja im je bila strana. Bili su u malim grupama pod kontrolom navodno harizmatičnog vođe bez stega, tradicionalne vojne discipline, lišeni profesionalne časti i stečene etničke tolerancije”. Za svoja nedela javno su pohvaljivani, od mnogih su sredstva informisanja pravila nacionalne heroje.¹⁵

Dajući sliku o „drugima” jedan udžbenik u Hrvatskoj o Srbima kaže: „Pobunjeni Srbi vrše masovno teška zlodjela. Ruše mostove, tvornice, škole, sakralne građevine, kulturne spomenike, željezničke pruge, hidrocentrale, dalekovode, televizijske i radijske odašiljače. Ne srpsko pučanstvo tjeraju u

¹³ Istoriografska problematika ovog zločina traži sveobuhvatna dodatna istraživanja i prevazilazi okvire naše teme.

¹⁴ Grupa autora, *Genocid u BiH*, Zbornik radova, Sarajevo 1997, str. 739-744.

¹⁵ R. Krempton, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 2003, str. 355.

izbeglištvo i progonstvo. Siluju djevojke, žene i starice, nesrbe odvođe u konc-logore, muče i masakriraju. Agresor želi stvoriti čista etnička srpska područja, naseliti ih srpskim pučanstvom i proglasiti ih srpskim. Posrbljuju se nazivi sela i gradova.¹⁶

Hrvatska strana je kooperativnija od srpske i muslimanske. „Muslimansko fundamentalističko vodstvo teži za unitarnom muslimanskom BiH i u tu se svrhu služi različitim pa i nečasnim sredstvima: različiti incidenti, miniranje crkava, samostana i kuća, premlaćivanje, ranjavanje i ubijanje Hrvata, sprečavanje povratka izbeglica itd”.¹⁷

U Apelu hrvatskih kardinala F. Kuharića – Zagreb, i V Puljića – Sarajevo, svetskim poglavarima insistira se na zaustavljanju etničkog čišćenja, bez obzira na versku pripadnost, ali se konkretno navodi da na svim područjima „pod srpskom vlašću provodi se nezaustavljivo etničko čišćenje. Katolike i Muslimane tjera se iz njihovih kuća, prisilno ih se preseljava preko državne granice...” Pri tome su podvrgnuti nasilju, fizičkim mučenjima, a mnogi su i ubijeni. Srpske muke se ne pominju...¹⁸

Pojam etničkog čišćenja sem klasičnog značenja progona pojedinog naroda sa određene teritorije u ratu 1991–1995. dopunjava se i novim „oblicima”: „dobrovoljno preseljenje”, „razmena teritorija i naroda”, „humanitarno preseljenje”, „zamena imovine” i drugo. Zvanična je Hrvatska objašnjavala egzodus 250.000 Krajišnika „dobrovoljnim odlaskom” iz zavičaja u Srbiju, srpsko je Sarajevo „očišćeno” Dejtonskim sporazumom, enklava u Srebrenici je iseljavana prema Tuzli iz „humanitarnih razloga”, više Hrvata iz Vojvodine zamenilo je imovinu sa Srbima, itd. Sažeto govoreći iznalažene su sve nove i nove mogućnosti i metode da se dođe do stereotipa „čije je stado onoga i livada”.

Iako u međunarodnom pravu a često i državnom zakonodavstvu etničko čišćenje ima kodifikovane norme, ono na jugoslovenskim prostorima nije uvažavalo ni pravila ni norme pravno regulisane. Istraživaču nije teško da uoči da na svim primerima (kod Srba, Hrvata i Muslimana) postoji gotovo isti obrazac u pripremi i izvođenju etničkog čišćenja. U središtu je rat i krivac – kolektivitet, predmet čišćenja – nevina žrtva.

Početak je uvek teoretski naboj uperen protiv drugoga. U vokabular se uzimaju termini: vekovnog neprijatelja, dugogodišnje pljačke jednih od strane drugih, zločina iz prošlih ratova, nemogućnosti zajedničkog života, „nasrtaja na naš jezik”, napada na svetinje, biće, kulturu, samostalnost, tlo, veru. Pominju se genetski kodovi, mržnje, istorijska prava, doprinos civilizacijskim tekovinama i slično.

¹⁶ *Hrvatska i svjetska povjest u XX stoleću*, Udžbenik za IV razgred gimnazije, Zagreb 1988, str. 243.

¹⁷ *Isto*, str. 236.

¹⁸ *Slobodna Dalmacija*, 8. 9. 1994.

Metodi u primeni čini se da su još raznovrsniji: ratom zauzeti prostor i proterati „neprijateljski narod”, zatvoriti ga u logore, zatvore, mučiti, zlostavljati, pogubiti, lišiti materijalne egzistencije, ograničiti u slobodi kretanja, školovanja, verskih sloboda, osnovnih demografskih prava, izolacijom, prekrštavanjem, izbacivanjem iz stana, uskraćivanjem lekarske pomoći, zloupotrebom žene, dece i slično.

Etničko čišćenje na jugoslovenskim prostorima bili su u stvari pokreti naroda sa mesta gde su vođene ratne operacije, ali i prostora gde sudara vojnih i paravojnih formacija nije bilo. Ovo se odnosi na delove Hrvatske, Vojvodinu i Sloveniju. Uz pojam etničkog čišćenja usko je vezan i pojam izbeglištva. Osnovni, glavni i najveći njegov produkt su izbeglice, bez obzira da li se radi o unutrašnjim izbeglicama unutar jedne države ili spoljnim (izbeglicama u zemljama u okruženju ili u celom svetu).¹⁹ Samo u BiH i Hrvatskoj bilo ih je 3.000.000. Bosna i Hercegovina imala je oko 2,2 miliona (polovina stanovništva) a hrvatska 450.000 proteranih Srba. Izbeglice iz Bosne i Hercegovine raseljene su u 25 zemalja. U Finskoj ih je bilo 89, Norveškoj 12.000, Švedskoj 122.199, Danskoj 22.449, Francuskoj 15.000, Holandiji 23.000, Nemačkoj 330.000, Švajcarskoj 20.000, itd.²⁰ U Hrvatskoj broj izbeglica kretao se prema donjoj tabeli:

Razdoblje	Prognanici	Izbeglice (BiH i SRJ)	Ukupno
1.12.1991.	550.000	-	550.000
1.12.1992.	260.705	402.768	663.493
1. 6.1993.	254.791	272.869	527.660
1. 8.1994.	196.870	212.056	408.926
1. 5.1995.	210.592	188.672	399.264
31.5.1996.	167.609	184.545	352.154
1. 3.1997.	117.721	106.750	224.471
4. 4.1998.	94.796	31.385	126.181

U Srbiji je od 1. maja do 30. jula 1991. godine, registrovano 34.836 izbeglica, a do 15. oktobra taj broj se popeo na 78.555. Izbeglice su bile iz 73 opštine Slavonije i Hrvatske: Osijeka 3.338, Vukovara 3.325, Siska 1.562, Vinkovaca 1.360, Podravske Slatine 1.164, Petrinje 1.179 i Zadra 1.127, registrovanih samo u Beogradu.

Nakon godinu dana ratovanja u Bosni i Hercegovini, odnosno krajem 1992. godine, u Srbiji je taj broj iznosio 418.661. Najveći broj izbeglica dosti-

¹⁹ Livada, *n.d.*, str. 195. U vreme kad su vođeni ratovi na jugoslovenskim prostorima u svetu je bilo skoro 19.000.000 izbeglica i oko 20.000.000 raseljenih u vlastitim zemljama.

²⁰ *Erazmus*, Zagreb 1996, br. od 18. oktobra 1996, str. 18.

gnut je u aprilu 1993. godine, kada je registrovano 665.000 izbeglih i prognanih lica od čega u Srbiji 585.000 i u Crnoj Gori oko 70.000. Krajem te godine (deo izbeglica se vratio u BiH) struktura izbeglih u Srbiji po mestu ranijeg boravka je bila: 47% iz BiH, 43% iz Hrvatske, 9% iz Slovenije i 1% iz Makedonije. Među 167.143 izbeglice registrovanih u Beogradu krajem 1994. godine, najviše iz je bilo iz Sarajeva 27.941, Osijeka 7.481, Vukovara 6.389, Zagreba 6.219, Mostara 4.682, Tuzle 3.545, itd. Procentualno je 1995. godine 56% izbeglica je bilo iz Bosne i Hercegovine, 35% iz Hrvatske i 9% iz Slovenije. Nacionalni sastav: Srbi 77%, Jugosloveni 10%, Muslimani 9%, Hrvati 3% i ostali 1%.

Vojnom agresijom Republike Hrvatske na Srpsku Krajinu u Srbiju je stiglo 189.000 izbelica od čega preko 65.000 u Beograd.²¹

Evo kako pojedini autori objašnjavaju početak napuštanja srpskog stanovništva istočne Slavonije nakon prvih žrtava u Plitvicama i Borovom Selu: „Pobunjenici nagovaraju domaće Srbe da napuste svoja ognjišta, jer im tobože prijete „ustaški pokolj”. I doista dio srpskog pučanstva, kao „izbeglice” odlaze u Srbiju”. Pri ovoj konstataciji etničko čišćenje se ne pominje.²²

Kao što su različite interpretacije uzroka i posledica rata u pojedinim državama, tako postoje i različiti podaci o broju poginulih, ranjenih, invalida, siročadi i drugo. Vrlo često se u medijima i propagandnim materijalima daju paušalni brojevi, bilo da su preuveličani ili sasvim minimizirani. Primera radi, procena ekspertske komisije Ujedinjenih nacija od 24. maja 1994. godine, govori da je u Bosni silovano najmanje 20.000 bošnjakinja, ali se nakon završetka rata pokazalo da taj broj nije veći od 400–500 zloupotrebjenih žena. U intervjuju Taduša Mazovjetskog 28. jula 1995. godine iznet je podatak „da su srpske trupe odgovorne za oko 80% svih povreda ljudskih prava i ratnih zločina u Bosni i Hercegovini”²³

Broj poginulih Srba prema podacima zvaničnika u Republici Hrvatskoj iznosio je nekoliko stotina. „Veritas” je međutim, do novembra 2000. godine utvrdio 6.190 poginulih i nestalih lica, sa područja Republike Hrvatske, uglavnom srpske nacionalnosti. Među žrtvama je bilo 5.320 muškaraca (87%), 858 žena (13%). Bilo je i 28 pogunule dece starosti do 14 godina. Među poginulima i nestalima nalazi se 3.774 vojnika, 141 policajac, 2.076 civila (33,6%) i 188 nepoznatog statusa. Najviše je poginulih i nestalih 1995. godine 2.301, zatim 1991. godine, 2.219 itd. Od 1992–1995. godine pod zaštitom Ujedinjenih nacija poginulo je ili nestalo 3.904 lica odnosno 63%. U poslednje tri godine evidentirano je preko 500 poginulih i nestalih tako da se spisak žrtava srpske nacional-

²¹ *Grad otvorenog srca, Beograd i izbeglice 1991-1996*, Beograd 1998, str. 50-58.

²² J. Vujičić, *n.d.*, str. 224.

²³ Grupa autora, *n.d.* str. 7. Eksperti CIA-e taj procenat su povećali na 90%.

nosti približava cifri od 7.000.²⁴ U Bosni i Hercegovini prema podacima Seada Hadžovića bilo je 230.000 smrtno stradalih, od čega 75–80% bili su civili. Bošnjaka je nastradalo 160.000 ili blizu 71%, Srba 22.000 ili oko 9,5%, Hrvata 31.000 i ostalih 14.000. Stalna prebivališta napustilo je 55% stanovnika BiH, porušeno je oko 3.000 naselja, uništeno je ili znatno oštećeno oko 4.000 stambenih jedinica (1/3 stambenog fonda BiH). Od oko 2.000.000 miliona prognanih, na Bošnjake otpada 1.240.000 a od ukupno 1.239 srušenih i devastiranih bogomolja na islamske otpada 1.024, katoličke 182, pravoslavnih 28 i jevrejskih 5.²⁵

Jugoslavenski izvori navodili su procene sarajevskog Zavoda za zdravstvenu zaštitu od 1. januara 1996. godine da je u ratu poginulo 156.000 ljudi. Uzimani su podaci i od profesora medicine Božnjovića i Arifa Smajkića da je bilo 158.000 žrtava, zatim procene Vladimira Žerjavića da broj žrtava nije prelazio 220.000, mostarskog ekonomiste Praše koji je pominjao cifru od 329.000, itd.

Žerjavić je konstatovao da je 158.000 muslimana stradalo od „srpskog agresora”, dok je 2.000 poginulo od „hrvatskih počinioca”; 28.000 Hrvata ubili su srpski agresori a 2.000 muslimanski, dok je kod Srba 12.500 stradalo od muslimanske vojske i isto toliko od hrvatske.

Najnoviji podaci koji se prenose iz Haškog tribunala, a koje je prikupila demografinja Eva Tabo navode da je u ratu poginulo 45.980 Muslimana, 12.642 Srba, 5.629 Hrvata i 3.279 ostalih.²⁶

U knjizi R. Kremptona, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, navodi se podatak da je za tri i po godine divljaštva u ratovima izgubljeno preko 200.000 života, da je 250.000 izbeglica pobjeglo u druge delove Evrope i sveta, a da je unutar same Jugoslavije bilo 850.000 raseljenih lica.²⁷

Krempton još kaže da se za nekoliko dana Hrvati u akciji „Oluja” postigli sve što su želeli, „a 152.000 nesrećnih Srba oterano je sa ognjišta”. Bio je to najveći pojedinačni talas izbeglica posle Drugog svetskog rata.²⁸

²⁴ „Nestala lica na području Hrvatske”, *Veritas*, Beograd, Banja Luka 2001, str. 7.

²⁵ S. Hadžović, „Sastavni dio ciljeva rata protiv BiH-genocid i etničko čišćenje”, *Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999*, Zbornik radova, Beograd 2002, str. 265 i 273.

²⁶ *NN*, 16.12.2004, str. 20,21.

²⁷ R. Krempton, *n.d.*, Beograd 2003, str. 367. Ekonomsku cenu sukoba nije bilo moguće izračunati.

²⁸ *Isto*, str. 364. Autor kaže da su Srbi od maja do avgusta 1991. godine u Hrvatskoj proširili svoje teritorije i počeli da proteruju iz svoje oblasti sve one koji nisu bili srpskog porekla. U celom tom prostoru nije bilo ničeg novog, osim imena kojim je taj proces svet sada krstio: etničko čišćenje. Cilj etničkog čišćenja bio je očigledno stvoriti homogene celine pre mirovne nagodbe. „Glasine o etničkom čišćenju, obično sasvim pouzdano namerno su širili Srbi iz Bosne da bi prestrašili i naterali u begstvo one koje su hteli da se liše”, str. 346 i 354.

Neki autori smatraju da je „temeljno etničko čišćenje Krajine, pod neposrednom američkom kontrolom višestruka povreda načela Ujedinjenih nacija, koje su 1945. godine stvorene da se takva čišćenja više ne obnavljaju u istoriji, legalizovalo je etničko čišćenje kao sredstvo zaštite svoje granice”.²⁹

Ne treba posebno naglašavati da su ljudske žrtve kao posledica ratnih sukoba ili ratnih zločina osnovni generator etničkog čišćenja. Međutim, iako glavni, nije to bio jedini generator. Sasvim je jasno da su postojali razrađeni (osmišljeni) metodi kod pojave etničkog čišćenja kod sve tri zaraćene strane. Svaka od tih strana je istraživala „kod drugih” logore i zatvore u kojima su registrovana razna zverstva i zločini, a koja čak i površnom analizom pokazuju gotovo identičan način zlostavljanja i ponižavanja ljudi. Srbi su, kaže E. Godinjak za zatvaranje Bošnjaka koristili sportske objekte, školske zdravstvene i rekreativne institucije, fabričke hale, vojne kasarne, kino sale, stanice milicije, hotele, kazneno popravne domove, hangare, betonske bunkere, tunele, skladišta, magacine, podrumne, jame, garaže, pravoslavne crkve i drugo.³⁰ Zapravo sve ono što se može pročitati u obimnoj literaturi objavljenoj u Srbiji o logorima i zatvorima za Srbe u Bosni i Hercegovini i Republici Hrvatskoj.³¹

Bez namere da se traži simetrija, ukazujemo samo na neke naročito uočljive činjenice, posebno one koje se odnose na stereotipe koji su na jugoslovenske prostore doneti čak i sa drugih kontinenata. Često se na svim stranama kod teme logora i zatvora pominju i stadioni, što je očito stereotip iz Čilea iz 1967. godine, ili zlostavljanje i maltretiranje logoraša bezbol palicama. Prema izjavama stradalih većina ih je maltretirana ovim sportskim rekvizitom koji inače nije toliko rasprostranjen u jugoslovenskim krajevima. O bezbol palicama može se pročitati kad je u pitanju zatvor u Lori ili logori u Manjači, Tarčinu, Dretelju...

Pomenuti autor, E. Godinjak, konstatuje da je na okupiranoj teritoriji Bosne i Hercegovine bilo 294 koncentraciona logora, sabirna centra i zatvora, koje su Srbi osnovali za bošnjačku populaciju, i da je na teritoriju Srbije i Crne Gore bilo još 15 takvih mučilišta, dok se pod kontrolom HVO nalazilo 30 sličnih institucija.³²

U Srbiji se do nedavno operisalo brojkama od oko 400 logora i zatvora u kojima su tamnovali Srbi. Udruženje logoraša iz BiH je Haškom tribunalu

²⁹ M. Ekmečić, *Susret civilizacija i srpski odnos prema Evropi*, Novi Sad 1996, str. 105.

³⁰ E. Godinjak, „Zločini u koncentracionim logorima”, *Genocid u BiH*, str. 452-453.

³¹ S. Bojić, *Stradanje Srba u Sarajevu*, Beograd 1996. Od istog priređivača obrađeni su logori u Tarčinu i Konjicu. F. E. Bojl, *Bosanski narod optužuje za genocid*, Sarajevo 2000. M. Mitrović, *Muslimanski logor Visoko*, Beograd 1995.

³² E. Godinja, *n.d.*

ponudilo 527 lokacija, gde su boravili srpski zatvorenici. Koliko je već javnosti poznato u Hrvatskoj je svako veće mesto imalo „instituciju za zatvaranje Srba”. U Vojvodini su nedavno reporteri TV stanice B92 otkrili postojanje dva logora za Hrvate u vreme borbi oko Vukovara (Stajićevo i još jedno mesto).

Kako govore pojedini autori kroz zatvore i logore je prošlo oko 260.000 Bošnjaka.³³ Koliko je prošlo Srba i Hrvata još uvek nije definitivno utvrđeno.

Za našu temu značajna je činjenica da su zatvorenici i logoraši do slobode dolazili razmenom, što je u većini slučajeva značilo napuštanje prebivališta.

Na celom prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine bile su formirane mnogobrojne komisije za razmenu stanovništva. Bile su formirane od lokalnog nivoa pa sve do državnih institucija. Gotovo da nije postojalo mesta, regiona ili oblasti gde su vođene borbe a da tu nisu radile pojedine komisije. One su na razne načine uz pregovaranje, cenkanje, prevare i drugo, razmenjivale „ratne zatvorenike”, ranjenike i poginule i bile jedan od ekzekutora etničkog čišćenja.

Kad su u pitanju Srbi koji su dolazili u Srbiju kao izbeglice, mnogima je bio omogućen odlazak u mnoge zemlje Evrope, Amerike i Australije. Poznato je da su im u tome pomagale međunarodne organizacije i zemlje domaćini. Odlazak u treće zemlje lakše su ostvarivale porodice mešovityh brakova i deca iz ovih brakova. Ovom prilikom treba istaći još jednu činjenicu, da su prilikom razmene logoraša i zarobljenika ne retko posredovali „međunarodni faktori”.

Različito gledanje na pojedine aspekte ratovanja u novoformiranim državama ogleda se i kod tretiranja paravojnih formacija. Osnovnu činjenicu da su većinu zlodela učinile upravo ove formacije i to kod svih zaraćenih strana želi se zaobići naglašavanjem formacija „drugih”. Neki naučnici u Bosni i Hercegovini tvrde da je u vreme ratnih sukoba iz Srbije na njen prostor došlo pedeset šest paravojnih grupa, čiji je broj zavisio od intenziteta borbi i kretao se između 20–40.000. Bili su tu „arkanovci”, „šešeljevci”, „beli orlovi”, „rojalisti”, „srpska garda”, „vukovarci”, „dobrovoljci” pročetničke orijentacije iz Srbije i Crne Gore, itd. Ti naučnici ne pominju paravojske na svojoj teritoriji, ali ih zato po nedaćama pominju izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Jedno vreme, posebno početkom rata, paravojne formacije u Sarajevu koje su predvodili Mušan Topalović Coce, Luka Prazina i drugi, naneli su mnogobrojna zla srpskom stanovništvu.

Opisujući stanje u Hrvatskoj prilikom formiranja ZNG-e, M. Špegelj kaže da su u Hrvatsku dolazili, „pripadnici evropskog kriminalnog podzemlja” koji su došli, „njušeći priliku za dobar plijen pod firmom bućnog rodoljublja”.

³³ *Isto*, str. 453.

Još kaže da su skupine nakon toga ostajale u Hrvatskoj. „Psi rata uvijek nađu svoje mjesto, pogotovo u haosu koji je bio na pomolu i čiji su se programeri oslanjali upravo na takve beskrupulozne avanturiste”. U Hrvatskoj je bilo takvih grupa „na desetke”.³⁴ Od leta 1991. godine u okviru stranke prava (HSP) nastaje hrvatski odbrambeni savez ili hrvatske odbrambene snage (HOS) koje su nosile crnu odoru, znakovlje ustaško, a koji su kraticu svog imena mogli čitati i kao hrvatske oružane snage, kako se pod kraj Drugog svetskog rata zvala vojska NDH.³⁵

Paravojne snage u Hrvatskoj nosile su nazive „Crni orao”, „Lisice”, „Satnija Uskok” u Osijeku, „Glavaševa vojska” vojska Tomislava Merčepa, „Stojanovi ljudi” na području Virovitice, vojska Mate Šabić Šabana, itd.³⁶

Iako su paravojne formacije nesumnjivo najviše doprinele etničkom čišćenju (zločini, pljačka, minirnje, paljenje, zastrašivanje, itd.), ne može se opovrći i činjenica da „centri moći” nisu nastojali, ili bar da su formalno nastojali sprečavanje njihovog delovanja. Špegelj tvrdi da je za sve vreme rata u Hrvatskom stožeru nastojano da se paravojska kontroliše dok je Srpska demokratska stranka 26. oktobra 1991. godine izdala Naredbu, u kojoj je pod tačkom 12. naređeno da „paravojne formacije ako postoje odmah treba rasformirati i prevesti u T.O.”³⁷ Najdalje je u realizaciji sprečavanja aktivnosti paravojske otišla Armija BiH, koja je sa ovim skupinama u gradu Sarajevu postupila radikalno (suđenje i ubistva vođa).

Kad se razmatra problem etničkog čišćenja na jugoslovenskim prostorima neizostavno je bar konstatovati doprinos medija u masovnom izgnanstvu stanovništva. Poznata je činjenica da su u svim bivšim jugoslovenskim republikama gotovo svi mediji opredelili se za zvaničnu politiku svojih vlada i da su aktivno uzeli učešće u realizaciji te politike. „Medijski rat” između suprotstavljenih strana je tema za posebnu analizu. Manje je poznata činjenica do kojih je došao američki novinar T. Brok, analizirajući 1.500 novinskih članaka izašlih tokom 1992. godine i koji je konstatovao da je na zapadu bilo 40:1 članak objavljen na štetu Srba.³⁸

Tendencija opadanja broja srpskog stanovništva u Hrvatskoj očitovala se kroz celu drugu polovinu XX veka. Po popisu stanovništva iz 1948. godine, od

³⁴ M. Špegelj, *Sjećanje vojnika*, Zagreb 2001, str. 217.

³⁵ *Isto*, str. 341.

³⁶ *Isto*, str. 262.

³⁷ Dr B. Mačić, *Zločin protiv mira*, Sarajevo 2001, str. 382. U Naredbi je naglašeno da zadatak treba „obavezno sprovesti”.

³⁸ K. Nikiforov, *Između Kremļa i Republike Srpske*, Beograd 2000, str. 9. Nikiforov još konstatuje da je „većina dopisnika zapadnih medija nažalost zauzela aktivnu ulogu u medijskom ratu koji se vodio protiv Srba”.

3,7 miliona žitelja Hrvatske, Srba je bilo 543.739 ili oko 15% ukupne populacije. Godine 1981. taj broj je iznosio 531.502 ili oko 11,5%. Tri su osnovna razloga za smanjenje broja Srba u Hrvatskoj: natalitet im je bio „dosta nizak”, deo njih se od 1961. godine počeo izjašnjavati kao jugosloven, a deo se iseljavao usled raznih pritisaka, Mas-poka na primer.

Početak osamdesetih godina Srbi su činili većinu, između 80–90% samo u opštinama Donji Lapac, Dvor, dok ih je u Kninu i Gračacu bilo oko 70%. Glina, Kostajnica i Benkovac imali su više od 50% srpskog stanovništva. Trećinu stanovništva su činili u opštinama: Ogulin, Pakrac, Daruvar, Podravska Slatina a nešto manje od trećine u Drnišu, Gospiću, Karlovcu, Novskoj, Belom Manastiru, Orahovcu i Grubišinom Polju. Do 20% bilo ih je u Osjeku, Novoj Gradišci i Sisku, a do 15% u Rijeci, Donjem Miholjcu, Našicama i Slavonskoj Požegi. U gradu Zagrebu bilo ih je zvanično 37.978, nešto više od 10% ukupnog stanovništva.³⁹

Neizvestan politički položaj i ekonomska nerazvijenost prostora gde su živeli (od petnaest opština zvanično nerazvijenih u republici u jedanaest je živelo pretežno srpsko stanovništvo) doprinelo je da se iz Hrvatske između 1971. i 1981. godine iseli 157.530 Srba. Od pojave Mas-poka, ali i posle njega, srpsko pismo ćirilica uglavnom je izbacivano iz upotrebe, ukinute su sve zvanične srpske institucije, gušen je „srpski kulturni, nacionalni identitet”.⁴⁰

Prema popisu stanovništva u Hrvatskoj iz 1991. godine (nakon ukinute kategorije jugosloven)⁴¹ u Hrvatskoj je bilo 581.663 stanovnika srpske nacionalnosti ili 12,2%.

U Zagrebu ih je živelo 5,4%, Belom Manastiru 25,5%, Benkovcu 57,4%, Bjelovaru 8,9%, Daruvaru 33,2%, Donjem Lapcu 97,4%, Donjem Miholjcu 11,9%, Drnišu 21,3%, Dubrovniku 6,7%, Dvoru 85,6%, Glini 60,5%, Gospiću 31,5%, Gračacu 82,3%, Grubišinom Polju 32,1%, Karlovcu 20,5%, Kninu 88,0%, Kostajnici 62%, Kutini 7,9%, Našicama 11,0%, Novoj Gradišci 20,8%, Novskoj 21,8%, Obrovcu 65,9%, Ogulinu 35,3%, Orahovici 21,4%, Pakracu 40,4%, Petrinji 44,9%, Podravskoj Slatini 35,8%, Rijeci 10,6%, Slavonskoj Požegi 14,0%, Slunju 29,8%, Šibeniku 10,5%, Titovoj Korenici 75,8%,

³⁹ V. Grečić, M. Lopušina, *Svi Srbi sveta*, Beograd 1994, str. 173.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ U Hrvatskoj su analizirajući opredeljenja pojedinih entiteta za jugoslovenstvo došli do sledećeg zaključka: 1. Jugosloveni se formiraju u etnički mešovitim sredinama, mešovitim brakovima i porodicama, 2. Udeo pojedinih naroda, narodnosti, etničkih grupa u formiranju jugoslovena u razmjeri je sa njihovom zastupljenosti u ukupnoj populaciji, 3. Hrvatska etnička populacija u Hrvatskoj najviše je formirala mešovitim brakova, pa prema tome i jugoslovena, 4. Bitnu ulogu u formiranju jugoslovena pored Hrvata (70-75%), Srba (15-20%) imaju i ostale etničke skupine (5-10%), 5. Etničko poreklo jugoslovena ne određuje njihovu političku opciju - Lj. Antić, *Srbi - obespravljani ili privilegovani*, Zagreb 1996, str. 55.

Vinkovcima 13,0%, Virovitici 15,5%, Vojniću 90,0%, Vrbovskom 33,1%, Vrginom Mostu 70,0%, Vukovaru 37,4% i Zadru 10,5%.⁴²

Nakon etničkog čišćenja, a prema popisu koji je u Hrvatskoj izvršen 2001. godine, ukupno je u ovoj državi registrovan 201.631 pripadnik srpskog naroda što u procentima iznosi 4,54%.

Zagreb	18.811	(2,41%)
Karlovac	5.076	(8,55%)
Varaždin	437	(0,89%)
Bjelovar	1.980	(4,73%)
Rijeka	8.946	(6,21%)
Gospić	625	(4,82%)
Požega	1.513	(5,37%)
Sl. Brod	1.557	(2,41%)
Benkovac	730	(7,46%)
Zadar	2.382	(3,28%)
Beli Manastir	2.920	(26,58%)
Osijek	8.767	(7,65%)
Šibenik	1.627	(3,16%)
Knin	3.164	(20,83%)
Vinkovci	2.513	(7,00%)
Vukovar	10.412	(32,88%)
Split	3.047	(1,67%)
Pula	3.147	(5,83%)
Dubrovnik	1.426	(3,26%) ⁴³

Jedan od izuzetno značajnih momenata u etničkom čišćenju Srba iz Hrvatske i nesrpskog stanovništva iz pojedinih delova Hrvatske bilo je formiranje srpske autonomne oblasti Krajina krajem 1990. godine. Nakon prvog oružanog sukoba 31. marta 1991. godine na Plitvicama, u Krajini su izneti razlozi za njeno formiranje. Kao razlog, navedeno je izbacivanje Srba iz Ustava Republike Hrvatske kao konstitutivnog naroda. Simboli i tehnologija vladanja režima u Hrvatskoj podsećala je u mnogome na Nezavisnu državu Hrvatsku. Srbima nisu garantovane nacionalne i građanske slobode, izbacivani su sa radnih mesta i iz stanova, nisu videli dalju mogućnost zajedničkog života u iole ravnopravnim odnosima i toleranciji. Progonjeni su iz većih gradova Zagreba, Splita, Šibenika, Osijeka, itd.⁴⁴

⁴² *Popis stanovnika Republike Hrvatske 1991. godine.*

⁴³ *Popis stanovništva Republike Hrvatske 2001. godine, podaci sa CD-a.*

⁴⁴ Zbornik radova i izveštaja, Knin 1993, str. 9. U srpskim opštinama milicija je odbila poslušnost MUP-u Hrvatske 19. avgusta 1990. godine.

Pojedini istraživači utvrdili su da je tokom 1991. godine iz Hrvatske protjerano 270.000 Srba.⁴⁵

U vreme masovnog napuštanja Srba iz Hrvatske mnogi od čelnika HDZ javno su iznosili ekstremna mišljenja na račun srpske nacionalne pripadnosti, vere, kulture i drugog. Na jednom od skupova Šime Đodan doslovno je rekao: „Srbi su jedini pravoslavni narod, koji jednog lokalnog sveca stavljaju ispred Isusa Krista. I to je zapravo Svetosavska sekta. To je šizma u šizmi... Postoji sindrom svetosavskog šovinizma, megalomanije, koja je teška bolest, koja se onda pretače u velikosrpski imerijalizam... Jedan mali narod, mali u svakom pogledu želi da od Beograda napravi četvrti Rim.”⁴⁶ Đodan na ovom skupu uverava da ne zna šta znači reč „Srbin”. To je, kaže on, zanimanje, profesija, a znači sluga, rob.

Zadržavajući se na podacima koje je uradila Vlada Republike Hrvatske i podnela Komisiji eksperata ustanovljenoj na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti br. 780 dajemo zastupljenost srpskog stanovništva u Republici Srpskoj krajini nakon njenog proglašenja 21. decembra 1990. godine.

SAO KRAJINA

Mesto	Ukupno	Srba		Hrvata	
		broj	%	broj	%
Donji Lapac	8.054	7.854	97,52	44	0,55%
Vojnić	8.236	7.366	89,44	116	1,41%
Knin	42.954	37.888	88,20	3.886	9,05%
Dvor	14.555	12.591	86,51	1.395	9,39
Gračac	10.434	8.371	80,23	1.697	16,262
T. Korenica	11.393	8.585	75,35	1.996	17,52
Vrginmost	16.599	11.729	70,66	4.043	24,36
Obrovac	11.557	7.572	65,52	3.761	32,54
Kostajnica	14.851	9.343	62,92	4.295	28,92
Glina	23.040	13.975	60,60	8.041	34,90
Benkovac	33.378	18.986	50,88	13.-553	40,60

⁴⁵ T. Bogavac, *Nestajanje Srba*, Niš 1994, str. 223.

⁴⁶ *Politika*, 20. decembar 1992. godine. Rekao je još da su „Muslimani i katolici s obje strane rijeke Bosne najčistiji hrvatski element”.

BARANJA

	Ukupno	Hrvata	Srba	Mađara
Batina	1.449	446	61	688
B. Manastir	10.146	3.262	3.770	865
Bilje	2.571	1.901	572	422
Branjin vrh	1.578	1.026	190	46
Darda	6.751	2.532	2.289	626
Grabovac	1.079	873	34	31
Jagodnjak	1.951	296	1.439	67
Karanac	1.466	432	551	289
K. Vinograd.	2.127	651	674	382
Kneževo	1.408	418	411	90
Lug	1.036	125	27	834
Popovac	1.582	1.034	347	17
Zmajevac	1.235	240	29	888

ISTOČNA SLAVONIJA

	Stanovništvo		Hrvati		Srbi	
	1981.g.	1991.g.	1981.g.	1991.g.	1981.g.	1991.g.
Bapska	1.699	1.624	1.504	1.478	30	33
Bobota	1.926	1.881	68	56	1.654	1.769
Borovo	13.491	6.442	3.700	604	5.708	5.146
Bršadin	2.093	1.887	190	142	1.352	1.465
Ilok	6.700	6.775	3.676	4.248	493	484
Lovas	1.702	1.681	1.388	1.441	136	133
Negoslavci	1.698	1.682	17	25	1.482	1.594
Sotin	1.327	1.324	731	789	336	372
Šarengrad	1.106	1.005	940	904	88	48
Tovarnik	2.960	3.001	1.996	2.136	661	670
Trpinja	2.243	2.171	51	73	1.770	1.953
Vukovar	33.690	44.639	12.760	21.065	8.177	14.425 ⁴⁷

Sredinom 1993. godine, nakon što su se ustalile granice Srpske Krajine prema podacim Glavnog štaba Srpske vojske Krajine među njenim stanovništvom živio je mali broj Hrvata i ostalih nesrba. U istočnoj Slavoniji, zapad-

⁴⁷ *Izveštaj Vlade Republike Hrvatske*, 20. oktobar 1992. godine, str. 149, 179, 163.

nom Sremu i Baranji (2.500 km²) od 135.800 stanovnika 95% su bili Srbi, 4% Hrvati i 1% ostali. Na Baniji (3.456 km²) među 83.406 stanovnika živelo je 97% Srba, 2% Hrvata i 1% ostalih. Kordun (2.306 km²) je imao 51.000 stanovnika od čega 98% Srba i 2% Hrvata, dok je Lika (4.808 km²) od 48.389 stanovnika imala 93% Srba, 5% Hrvata i 2% ostalih. U severnoj Dalmaciji (3.450 km²) od 87.000 stanovnika 90% su bili Srbi, a ostali 10%. Najmanji procenat Srba bio je u zapadnoj Slavoniji (5.008 km²) gde je od ukupnog stanovništva 29.000, 73% bilo Srba, 25% Hrvata i 2% ostalih.⁴⁸

Na prostoru cele Republike Srpske Krajine živelo je u to vreme 433.595 stanovnika od čega 91% Srba, 7% Hrvata i 2% ostalih.⁴⁹

Izneti podaci o procentima stanovništva za vreme trajanja Republike Srpske Krajine nedvosmisleno pokazuju da je na njenoj teritoriji došlo do etničkog čišćenja i da se stanovništvo sa ovih prostora iseljavalo za sve vreme ratovanja 1991–1995. godina.

U avgustu 1995. godine došlo je do najvećeg egzodusa jednog naroda o kojem u mnogobrojnim napisima postoji niz kontroverzi koje će još dugo vremena biti predmet sporenja istoričara, sociologa i dr. Jedna od teza, naročito potencirana u Hrvatskoj, govori da je to bio „dobrovoljni” izbor stanovništva, koji je organizovan i uslovljen državnim organima RSK, da je dogovoren na relaciji Tuđman–Milošević i konačno da je RSK kao privremena tvorevina ustrojena „određeno vreme” do momenta preseljavanja stanovništva, pre svega u Republiku Srpsku a onda u SRJ. Bez obzira na sve ove spekulacije i mnoge druge, neke su činjenice nedvosmislene.

Pre svega činjenica da su RSK, činili UN sektori sjever i jug i da su oni 4. avgusta 1995. godine, napadnuti od strane 200.000 hrvatskih vojnika i policajaca kojima je pomagala HVO i V korpus Armije BiH kao i da su određeni srpski ciljevi gađani od strane NATO saveznika, pre svega američkih aviona. Srpska vojska u Krajini brojila je u to vreme između 37–40.000 vojnika.

Činjenica je takođe, da je za vreme priprema ovog napada Hrvatska vojska u nekoliko navrata, „Maslenica”, „Miljevački plato” i „Medački džep”, jasno pokazala kakve su joj namere i metodi prilikom oslobađanja pojedinih krajeva Republike Hrvatske. Tu mislimo na ubistva, razaranja, pljačku, stradanje civila i drugo. Još je jedna takođe nepobitna činjenica da je RSK u vreme napada bila dezorganizovana, bez političke i vojne elite, i da je pre toga već pet godina sa njenih područja stanovništvo odlazilo na razne strane sveta. Po pravilu odlazili su imućniji ili oni koji su na razne načine obezbedili kakav-takav boravak u izbeglištvu.

⁴⁸ *Stanje i osnovni pravci oživljavanja RSK*, Knin-Beograd 1994, str. 2.

⁴⁹ *Isto*.

Ako je i bilo dogovora o „humanitarno-dobrovoljnom” iseljenju onda to potvrđuje našu tezu o strategiji etničkog čišćenja kao unapred dogovorenoj i ovom slučaju apsolutno sprovedenoj.

I podaci hrvatskog Helsinškog odbora to potvrđuju. Oni kažu da je u sektorima jug i sjever živelo oko 300.000 stanovnika od čega oko 85.000 Hrvata i 200.000 Srba, dok je ostalih bilo oko 15.000. Na početku ratnih sukoba Hrvati su uglavnom proterani i ostalo ih je oko 2.500.⁵⁰

Različiti izvori donose i različite podatke o broju prognanih Srba. Hrvatski Helsinški odbor kaže da ih je bilo između 200–180.000, hrvatska vlada utvrdila je avgusta 1995. godine da je taj broj 154.079, itd. Potpredsednik iste vlade izjavio je da je po završenom proterivanju Srba u oba sektora ostalo oko 6.000 od kojih je 3.255 potpuno nemoćnih starih osoba.⁵¹ Čak i da se zanemari neka ili nekoliko hiljada manje ili više proteranih Srba iz Krajine ili onih koji su našli utočište na ovom području ostaje najpribližniji podatak da je u akciji „Oluja” kako se zvala operacija čišćenja Republike Srpske proterano oko 200.000 stanovnika.

Tezu o dobrovoljnom napuštanju Krajine pobija način ponašanja policije i vojske Hrvatske nakon čišćenja krajinskih prostora. Sistematsko razaranje gradova i sela, paljenje, rušenje, pljačka pokretnih dobara i stoke, i uopšte stvaranja ambijenta u kome je život povratnicima nemoguć. Helsinški odbor Hrvatske tvrdi da je u operacijama ubijeno najmanje 600 Srba civila, dok se vojne žrtve ne pominju, a da je od uspostavljanja hrvatske vlasti za kratko vreme registrovano 2.163 incidenta: nasilje, zlostavljanje, terorizam, pljačka, ubojstva.⁵²

Teško je oteti se utisku da fizička zlostavljanja građana srpske nacionalnosti, pretnje na ulici, ali i u kancelarijama državnih i lokalnih činovnika, od crkvenih, sudskih i policijskih delatnika nije namerno stvaranje nacionalne, verske i rasne netolerancije. Ni faktor vremena mnogo nije doprineo povratku Srba na vekovna ognjišta. Prema popisu stanovništva u Hrvatskoj 2001. godine u Benkovcu je ostalo 730 Srba, ili 7,46%. Tu je pre rata živelo 749 Hrvata i 2.789 Srba. Slično je i u drugim gradovima kako smo to u podacima pokazali.

Popis izbeglica u Srbiji vođen 2002. godine, kad su mnogi promenili izbeglički status, otišli u treće zemlje, ili se nisu odazvali registraciji, pokazuje da se u Srbiji još uvek nalazi sledeći broj prognanih: Benkovac 9.598, Donji Lapac 3.734, Gračac 4.964, Knin 20.327, Obrovac 4.430, itd.⁵³ O „rezultatima”

⁵⁰ *Srbi u Hrvatskoj i njihova sudbina*, Izveštaj Hrvatskog helsinškog odbora, 1999, Beograd 2000, str. 50.

⁵¹ *Isto*.

⁵² *Isto*, str. 202. Od 1996-1999. godine samo je od podmetnutih bombi u kućama, dvorištima, krevetima stradalo 34 civila.

⁵³ *Izbeglički korpus*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Republike Srbije, Beograd 2004, str. 6.

„Oluje” Helsinški odbor piše: „Zapaljeno je više desetina tisuća a najmanje 22.000 kuća (podatak UN iako se uništavalo posle njegove objave) je zapaljeno i minirano. Kuće koje nisu minirane, potpuno su devastirane. Opljačkana je sva srpska pokretna imovina, uništen celokupni stočni fond, uništen znatan deo komunalne infrastrukture, potpuno uništena i devastirana sva spomen obeležja, uništeni ili znatno oštećeni i pokradeni svi privredni objekti, domovi kulture, uništeni bibliotečki fondovi...⁵⁴

Crkve su većinom ostale čitave ali im je unutrašnjost devastirana, inventar uništen, vredni predmeti i crkvene knjige nestale.

Poseban problem, i ne samo u ovom slučaju, čine nestala lica. U ratu 1991–1995. bilo ih je na hiljade. Nepostojanje volje kod vlada novonastalih država da rasvetle ove slučajeve produžava agoniju obespravljenih, proteranih i „ničijih ljudi”.

Na međunarodnoj konferenciji u leto 2002. godine, zapadni istoričari su izneli podatak da je Krajinu napustilo 120.000 „djelomično po zapovjedi vlastitog vođstva u Beogradu” i da je tom prilikom došlo do ratnih zločina nad civilnim stanovništvom, srpske kuće su opustošene i orobljene. Oni još zaključuju da je „hrvatskim osvajanjem zapadne Slavonije i Krajine promenila se radikalno politička i etnička slika na tom području”.

Dugo je trebalo da se o etničkom čišćenju u Hrvatskoj razbije stereotip po kojima su Hrvati prikazivani kao „demokrate”, Mulimani kao „žrtve” a Srbi kao „agresori”. „Bljesak”, „Oluja”, „Medački džep” kao i etničko čišćenje gradova koje ćemo pokazati na narednim stranicama pokazuju da je ono u Hrvatskoj bilo strategija a ne pojedinačni slučaj.

The Independent 4. septembra 1995. godine, donosi članak Roberta Ficka u kome piše: „U Kistanjama nalazi na etničko čišćenje krajiških Srba u punom jeku, sa nagomilanim tijelima i poharanim zgradama... Hrvatska ima mnogo vremena da dovrši etničko čišćenje regiona Krajine, sad kad je svetska pažnja zaokupljena bosanskim paklom...”⁵⁵ Opise ubijanja, paljenja, strahota, namerno izostavljamo. Međutim, jednu konstataciju reportera smatramo značajnom: „Nitko posle toga ne želi da objavljuje njihova ratna zlodjela, – pa čak i da američki ambasador po povratku u Zagreb izjavi, da ovdje nema etničkog čišćenja”. I drugu (konstataciju), da su „zločine počinili hrvatska vojska, hrvatska policija i hrvatski civili... Hrvatska može slobodno tražiti pomoć od Evropske unije za obnovu škola i kuća koje njene elitne trupe pale u žestini etničkog čišćenja”.⁵⁶

⁵⁴ *Srbi u Hrvatskoj i njihova sudbina*, Izveštaj Hrvatskog helsinškog odbora, str. 167.

⁵⁵ *Srpska krajina*, avgust 1995. - Izgon, Cetinje 1998, str. 76.

⁵⁶ *Isto*, str. 77.

Egzodus Srba iz Krajine prema analizi Lj. Antića je logičan nastavak procesa na prostoru Republike Krajine. Sadržan je u „načinu nastanka, metoda održavanja i krajnjoj isključivosti (sve ili ništa)” u postavljanju ciljeva.⁵⁷

Izgubivši u borbi za priznavanje konstitutivnog naroda, oni su se „uklonili” da ne padnu u ropstvo. Masovno iseljavanje je najavljeno, kao srpski odgovor na eventualnu hrvatsku vojnu akciju. Srbi su još i govorili o „masovnom” samoubojstvu što se „može smatrati metaforom za egzodus”.⁵⁸ Na odluku o iseljenu, smatra citirani autor, svakako je „uticalo i povjesno sjećanje na kolektivna kretanja kao bitni dio povjesnih zbivanja na ovom prostoru. Uostalom sami krajinski Srbi i jesu posljedica jedne takove povjesne migracije”.⁵⁹ Egzodus je sredstvo političkog pritiska na Beograd od strane krajinskih lidera. Provociran je Beograd na vojnu intervenciju. Mnogi Srbi su izbegli i zbog mogućeg odgovaranja i pred hrvatskim sudovima za krivična dela, kao i da izbegnu „suočenje sa susjedom Hrvatima, povratnikom kome su nanijeli zlo”.⁶⁰ Bio je to jedini izlaz za ljude koji su u Krajinu izbegli sa drugih područja Hrvatske.

Antić daje obrazloženje o okolnostima u vreme „Oluje” i kaže da je „usled brzine akcije i otežane komunikacije” pojava imala i elemente stihije tako da su iselili i oni kojima to nije bila želja.

“U svakom slučaju zaključuje citirani autor imenovanje ove pojave istjerivanjem Srba treba uzimati isključivo u kontekstu političkog govora”. Kriminalni akti posle završenog egzodusa „mogu poslužiti pri argumentovanju da se strah u Srba bio argumentovan, no to sigurno nije bio jedini pa ni prevladajući čimbenik prilikom donošenja odluke o iseljenu”.⁶¹

Među autorima koji pokušavaju objasniti egzodus Srba iz RSK nalazi se i teza po kojoj je on bio stvar dogovora Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića oko podele Bosne i Hercegovine. Stvaranje RSK bila je „u stvari prelazna faza” prije konačnog iseljavanja.⁶²

Kad je u pitanju međunarodni faktor, pre svega Evropska zajednica, moguće je pronaći više konstatacija o tome da je u Hrvatskoj proces etničkog čišćenja bio evidentan. Posmatračka misija EZ, tim II, na osnovu „posmatranja RSK” od 7. do 22. avgusta u specijalnom izveštaju posebno je izdvojila zaključak: „Etničko čišćenje je riječ često korišćena u sukobu. Pojavljuje se u mnogo

⁵⁷ Lj. Antić, *n.d.*, Zagreb 1996, str. 67.

⁵⁸ *Isto*, str. 68.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ *Isto*.

⁶¹ *Isto*, str. 70.

⁶² Detaljnije o tome: D. Kovačević, *Kavez - Krajina u dogovorenom ratu*, Beograd 2003. godine.

različitih varijanti a odgovorni su mnogi. Ono što je primjećeno kod posmatrača od Evropske zajednice u posljednje dvije nedelje naoklon operacije „Oluja” najbolje se može opisati kao čišćenje i efikasno sprečavanje povratka Srba koji su uglavnom živjeli kao poljoprivrednici na tom području”.⁶³

Summary

Ethnic Cleansing as a Strategy of States in the Territory of Former Yugoslavia

Ethnic cleansing in the territory of former Yugoslavia is an undeniable fact in the strategy of successor states formed in the war of 1991–1995. It is also a fact that all these states ascribe and admit ethnic cleansing only in connection with „others”, refusing to admit it as their own strategy. The paper tries to prove this clear statement adducing fragmentary proofs for all subjects and all parts of the former common state territory.

The paper shows that ethnic cleansing played a more important role in the war strategy than all other elements or features. Greatest war crimes committed by individuals (Srebrenica, „Storm”, etc.) were just one of the methods in a complex strategy of ethnic cleansing. These methods resulted in expulsion of hundreds of thousands of civilians from their homes and in creation of million-masses of refugees which will encumber political relations between the Balkan states for years to come.

⁶³ *Srpska Krajina*, avgust, str. 74.